

בלבד, בשחרית בלבד, חוץ מירושלים ובכל מדינה שיש בה בבליאין, שעשו מריבה ומחלוקת עד שקיבלו עליהם לומר קדושה בכל יום. אבל בשאר מדינות ועיירות שבארץ ישראל שאין בה בבליאין אין אומרים קדוש אלא בשבת ובימים טובים בלבד.

אמר מר יהודאי ז"ל³, שגזרו שמד על בני ארץ ישראל שלא יקראו קריית שמע⁴, ולא יתפללו. והיו מניחין אותן ליכנס שחרית בשבת לומר ולזמר מעמדות. והיו אומרים בשחרית בשבת מעמד וקדוש ושמע בגניבה והיו עושין דברים הללו באונס. ועכשיו שכילה הקב"ה מלכות אדום ובטלו גזירותיה ובאו ישמעאלים⁵ והניחום לעסוק בתורה ולקרוא קריית שמע ולהתפלל, ועכשיו אסור לומר דבר אלא כתיקון חכמים ובזמנו⁶.

ב. מ"תשובות גאוני ארץ ישראל ובבל"¹, תשובת בבל²

שלחן בני ארץ ישראל לראש ישיבת ארץ שנער: כתבנו בשביל קדושה שכתבת לפנינו³ [על] שאין [אנו] אומרים קדושה אלא משבת לשבת וכך למדנו רבותינו ז"ל: למה אנו אומרים קדושה בשבת ולא בחול, שאין כתוב בששת ימי בראשית קדושה ובשבת כתוב קדושה שנאמר: ויברך אלקים את יום השביעי ויקדש אותו⁴. ... ולמה אומרים בראשי חודשים ובמועדים, כמו שנאמר אחרי כן: עולת תמיד לחודש וגו'⁵, הרי מן המקרא. מן המשנה מגיין: תני ר' חייא⁶, כל יום שיש בו מוסף יש בו קדושה ושאין בו מוסף אין בו קדושה, חוץ מחנוכה שאע"פ שאין בו מוסף יש בו קדושה מפני שיש בו הלל. מן

שאין בה קריאת שמע... כדי שיתפרסם הנס לדורות, לפיכך במוספים הוא דאומר, בתפילת השחר אין אומרים שהרי קרו ק"ש כתקנה". פרומקין [המור"ל של סדר רב עמרם] מביא דעת בעל נחל אשכול, שהגזירה שלא לקרות ק"ש הנזכרה בבבל היתה. והוא חולק עליו ומוכיח שהיא אותה הגזירה שהזכיר בן באבוי ובארץ ישראל היתה, וכן מוכח מהפרדס לרש"י סי' ד [ולפי זה תיקנוה בבבל משום נס שאירע בזמנם בארץ ישראל].

3 הוא רב יהודאי גאון בר מר רב נחמן, גאון סורא בשנות ד"א תקי"ז—תקכ"א, נפטר בשנת תקכ"ג (הראב"ד בספר הקבלה). ספרו הלכות פסוקות, שנתגלה בתקופה האחרונה (יצא לאור ע"י הרב סולימאן ששון, ירושלים תשי"א) הוא ספר הפסקים הראשון שחובר לאחר התלמוד. על היחס שבין הלכות פסוקות והלכות גדולות לר' שמעון קיירא, עיין תקופת הגאונים וספרותה, עמ' קסז—קסט.

4 מה שלא היו יכולים לקרוא קריאת שמע בחשאי ובצינעה כל אחד בביתו, מפני שחששו שלא תשתכח שמע מפי התינוקות. וכן מוכח מלשון שבלי הלקט סי' מ"ה [ועי' הערות המור"ל לסדר רב עמרם הנ"ל עמוד קמ].

5 עי' לעיל מדור א, פרק ב סימן ב, ציון 4.

6 גם פסקה זו מפירקין בן באבוי בגנו"ש, ח"ב עמ' 551—552; אוה"ג מגילה סי' קמו ע"פ גאוניקה ג'—נ"א.

ב. 1 בקובץ חורב כרך יב, ע"פ כת"י מרדכי הגדול הידוע בשם כת"י גולדשמיט, סי' ט.

2 צ"ל: תשובה לבבל [הערת המור"ל שם].

3 גאון ארצישראלי זה חולק על רב יהודאי גאון ובן באבוי שהתריעו [ראה סימן הקודם] נגד מנהג זה ואמרו שהונהג אצלם בשעת השמד. הוא מוכיח בראיות שמצד הדין הוא שלא לומר קדושה אלא בשבת ויו"ט. וכן היא, כנראה, דעת הגאונים שהביאו התוספות [להלן סי' ג].

4 בראשית ב, ג.

5 עזרא ג, ה. הגאון מתכוון לסוף הפסוק: ולחדשים ולכל מועדי ד' המקדשים.

6 מס' סופרים פרק כ' ה"ז. [אגב בנחלת יעקב שם מפרש שרק נוסחת קדושת שבת לא אמרו בחול אבל עצם קדושה אמרו].

התלמוד מניין: אמר רבי שמואל בר אבו דימי⁷, והוא שנכנס לבית הכנסת ומצאן עומדים ומתפללים אם יודע גורס בברכות, עד ת' בחול⁸, הא למדנו שאין קדושה בחול⁹.

אח"ח 1234567

ג. "תשובות הגאונים" שבתוספות¹

כתוב בתשובות הגאונים שאין בני ארץ ישראל אומרים קדושה אלא בשבת דכתיב² גבי חיות: שש כנפים לאחד. וכל כנף הוא אומר שירה אחת ביום בששת ימי החול וכשיגיע שבת אומרים החיות לפני המקום: רבש"ע, אין לנו עוד כנף! והקב"ה משיב להם: יש לי עוד כנף אחד שאומר לפני שירה שנאמר³: מכנף הארץ זמירות שמענו⁴.

פרק שלישי

עונשים וקנסות והיתר שבועות בארץ ישראל

א. "תשובת גאון ארצי ישראלי"¹

נשאל למר רב שלום בבית דין הגדול שבירושלים² על שיירא שהיתה מהלכת במדבר מירושלים והיה אחד בהן שהיה חייב לערבים ק' זהובים. וגם היה בהם אחד שקלל המלך, ובהרגיש היהודי בעל החוב של הערבי קול נושיהו ברח ונשאר ממונו ביד היהודים, והיהודי שקלל המלך נשאר. כיון שהאיר הבוקר פגעו באותן הישמעאלים והכירום, אמר

אוצר החכמה

7 ירושלמי ברכות פ"ג ה"ב; פ"ד ה"ו.

8 הנוסחה לפנינו בירושלמי: "אם יודע הוא מתחיל וגומר" והמובן של המלים: "בברכות עד ת' בחול" הוא כך: מימרה זו היא במס' ברכות וגמר המימרה הוא "תפילה בחול".

9 המו"ל מוכיח שתשובת גאונים זו היא מהקדמות ביותר, שהרי בפרקי בן באבוי נזכר שבאיזהו מקומות בא"י כבר קיבלו התקנה הבבלית לומר קדושה בכל יום, והרי בן באבוי חי בסוף המאה הח', וכאן עדיין לא הוזכר משינוי זה, הרי שנכתבה לפני זמנו של בן באבוי. גם מהראיה שמביא הגאון "מן התלמוד מניין" ומביא דברי הירושלמי, משמע שנכתבה בזמן שעדיין היו בני א"י מתחשבים בעיקר בתלמוד ירושלמי ו"התלמוד" בה"א הידיעה עליו נאמר.

ג 1 סנהדרין לו, ב ד"ה מכנף. [ראה מה שכתב על דברי תוס' אלו הגאון הרוגטשובי בשו"ת צפנת פענח ח"ב סי' קמ].

2 ישעיה ו, ב. 3 שם כד, טז.

4 לפי נוסחת התוספות אין לומר קדושה אלא בשבת ולא ביו"ט ר"ח וחנוכה. אולם כיון שמשמע ממס' סופרים [ראה סי' הקודם ציון 6] שעכ"פ אמרו ביו"ט וגם בר"ח וחנוכה עדיין אנו צריכים לגימקו של הגאון בסימן הקודם. ונראה שלפי נוסחה זו "ימי החול" לאו דווקא, אלא עיקר ההדגשה היא על זה שאומרים קדושה ששה ימים ולא שבעה, מפני שאין למלאכים רק שש כנפים. אבל בששת ימי החול נכלל כבר כל יו"ט ור"ח וחנוכה שיאירע בהם. שוב ראיתי שבנחלת יעקב למס' סופרים פ"כ ה"ז תמה על כך שבתוספות לא הוזכר אלא שבת ותיירץ שיו"ט גם כן נקרא שבת. ועל פי דברינו אין צורך לדחוק זה.

א 1 נתפרסמה בקובץ "סורא", ירושלים תשי"ד, ע"י א. איגוס ע"פ כת"י. ועי', "תשובות גאונים א"י ובבל" ב"חורב" כרך יב שם מוכיח המו"ל הנ"ל, שהתשובה העשירית שם הדנה בדיני קנסות היא ממשיב זה.

2 עי' במבוא לתשו' זו, בו האריך המו"ל להוכיח שמימות בן-מאיר [ברפ"לוגתיה דרב סעדיה גאון, והוא הגאון הארצישראלי הראשון הנודע לנו, עי' מדור א' פ"א סי' א' ציון 3] עד סוף תקופת הגאונים לא נודע לנו בא"י גאון בשם זה. וע"כ הוא משער שגאון זה קדם בהרבה לבן-מאיר. ראה הערה 4. [במגילת אחימעץ [ירושלים תש"ד] מסופר שבאמצע המאה התשיעית כבר היה

להן הערבי: תנו לי ממון פלוני שעמכם או השבעו לי שאינו אצלכם והיפטר, ואי לאו ניקח כל אשר לכם. ועל יראת השבועה בקשו להתפטר ולא יוכלו, ונתנו לו הממון בחובו ונפטרו. אחר כך אמר סרדיוט המלך שהוא מושכר תמיד לישמעאלים: יש אחד ביניכם שקילל המלך תנוהו לי ואוליכנו לפניו. אמרו: אין בינינו אדם שקילל המלך ומזה נשבע לך. אמר להן: דבר זה היתר אצלכם להציל נפש³, ואף-על-פי-כן אוליך אתכם לפני המלך ואקח את כל ממוניכם. ורצו ליתן ממון גדול ולא קיבל והתחיל לתופסן ולאוסרן, מיד, וקפץ אחד מהם והפריש שם אותו יהודי, מיד תפסו והוליכו אצל המלך ודנו המלך בייסורין עד מותו ונפטרו כולם, כיון שהגיעו ליישוב בא היהודי ובקש ממנו מחביריו. ואמרו: כבר נתנוהו לבעל חובך, השיב: שלא ברשותי עשיתם לכן תחזירו לי. גם קרובי מקלל המלך רוצים להשמיד כל בני השיירא ותפסו היהודי שפירש שם המקלל ורוצים להרגו. וכן באר לנו אם יש להחזיר הממון ליהודי, ואותו שמסר חבירו לסרדיוט אם חייב מיתה או גלות, וסלקנו ממכשול.

[תשובה] כן הראוני מן השמים שאינכם חייבים לשלם ליהודי אפילו פרוטה... ועל היהודי שקלל המלך... כיון שלא יכלו להציל לפי שיחד להם סימן ואומר תנו לי איש פלוני שחייב מיתה בבירור נקיים הם מעון כדאיתא בירושלמי פ"ח דתרומות [ה"י]... וזה שקפץ ומסרו חייב גלות ומלקות וחייב ליתן ממנו לעניים⁴.

אחימעץ [הראשון] נוהג לעלות לרגל לירושלים ולהביא את נדבותיו להשיבה שם].

3 מכאן נראה שהערבים בימים ההם יודעים היו שהיהודים לא ישבעו שבועת שוא להציל ממון אבל להציל נפשות ישבעו לשוא [הערת המו"ל].

4 הערת המו"ל במבואו: נראה שבזמן שנכתבה התשובה עוד היו קהלות א"י דנות דיני נפשות כי לולא זה היה רב שלום עונה שאין דנים דיני נפשות בימינו כמו שענו גאוני בבל [ראה ש. אסף בספרו "העונשין אחרי חתימת התלמוד" ירושלים תרפ"ב סי' 8, 20, 22]. וצ"ל שעשו כן רק במקומות שהיו תחת השפעתו של ב"ד הגדול שבירושלים, והנה מגילת אחימעץ מספרת לנו על אבו אהרן שדן את החוטאים למיתה בר' מיתות ב"ד [הוצ' קלאר עמ' י"ז—י"ח]. מקור שני — מכתבו של ר' יוסף בן יצחק אבן אביתור [חריבץ שנה ו' (תרצ"ה) עמ' 87—88] — מודיע לנו שזקנו של ר' יוסף זה [מת ברבע הראשון של המאה העשירית למספרם] היתה ידו תקיפה בספרד... והוא קיים ד' מיתות באספמיה מה שלא יתכן לזולתו בחוץ לארץ. אולם במקורות שיש לנו מהמאה העשירית אין כבר זכר לבתי דינים שדנו דיני נפשות. ולכן נראה לו שמנהג זה היה נוהג בא"י לפני זמנו של בן-רמאיר, והתשובה שלפנינו נכתבה ג"כ לפני זמנו [איגוס מסיק שלפי זה תשובה זו היא העתיקה ביותר שהגיעה לידינו מגאוני א"י. אולם כבר הבאנו לעיל בפרק ב סימן ב מתשר' גאוני א"י ובבל תשובת גאון ארצישראלי שהיה קודם לזמנו של בן באבוי שחי במאה השמינית [עיי"ש ציון 9], ועל כרחק היא עתיקה הרבה יותר מזו שלפנינו].

המו"ל מוכיח ג"כ מתשובה זו, שהחכמים שהיתה להם הסמכות לדון דיני נפשות היו מארץ ישראל ושסמכות זו קשורה עם הסמיכה הקדומה שחכמי א"י האמינו שלא נפסקה כלל מימות משה רבינו. אבו אהרן קיבל כנראה סמיכה כזו בא"י ועל יסוד זה הסתמך בבואו לאיטליה להושיב ב"ד ולדון בארבע מיתות ב"ד. ואע"פ שאבו אהרן נודע כבבלי [עי' מגילת אחימעץ עמ' י"ג שקורא לו: "מארץ בגדידים"]⁵, הרי לפי מגילת אחימעץ הפליג מיפו וא"כ היה בא"י ובודאי קיבל שם סמיכה.

והנה מה שכתב איגוס שחכמי א"י המוסמכים שם יכולים לדון בכוח זה אף בחו"ל הוא אמת וכן מפורש ברמב"ם [פ"ד מהל' סנהדרין ה"ב] וברמ"ה סנהדרין יד, א ובחינוך מצוה תצ"א ודין זה מבוסס על גמרא מפורשת בסנהדרין [שם] ע"פ משנה סוף פ"ק דמכות: סנהדרין נוהג בא"י ובחו"ל. ולענין זה דיני נפשות ודיני קנסות שווים כמבואר בכ"מ. אלא שתמוהים דברי ראש הגולה בבגדד ר' דניאל ב"ר חסדאי [ממחצית השנייה למאה ה"ב] במכתבו [שנתפרסם ע"י אסף בס' ר' שמואל בן עלי עמ' קכה] וז"ל: "אין לנסמך רשות לדון דיני קנסות אלא בהבורת סמיכתו

בא"י, משמע מדבריו שאין הנסמך דן ד"ק אלא בא"י. ויש לפרש דבריו ע"פ מש"כ הרמב"ם [פ"ד מסנהדרין הי"ד] שאע"פ שהנסמך בא"י דן דיני קנסות בחו"ל היינו דווקא, למי שרוצה לבוא אצלם אבל לכופם על כך אין לו כוח עיי"ש, מעתה י"ל שכוונת ראש גולה לומר שלכופו אין לו רשות אלא בא"י.

אולם מה שרוצה להוכיח שבמאה התשיעית עוד דנו דיני נפשות עפ"י מוסמכי א"י לא נראה כלל, שהרי אפילו לענין מלקות דעת הרבה גאונים שאין לנו עכשיו מלקות של תורה, שלא היתה אלא בפני הבית [וכמ"ש הר"ן בסוף מכות בשם רב נטרונאי גאון וכ"כ בשמו בחמדה גנוזה סי' כ, וראה אוה"ג כתובות קו וקונטרס הסמיכה שבשו"ת מהרלב"ח ד' וויניציאה דף שיד ע"ב, וכן דעת הסמ"ג לאוין ריג ועוד]. ואפילו הרמב"ם שפסק [בפס"ז מסנהדרין ה"ב] שיש מלקות של תורה בזמן הזה כתב בפירוש [שם פרק י"ד הל' י"א]: „אין דנין דיני נפשות אלא בפני הבית“ וכי „ארבעים שנה קודם חורבן בית שני בטלו דיני נפשות מישראל אע"פ שהיה המקדש קיים, מפני שגלו הסנהדרין ולא היו שם במקומן במקדש“. וכן הרמב"ן שסובר לענין מלקות כהרמב"ם [בפירושו עה"ת במדבר לה, כט] ויליף מן המקרא „לדורותיכם בכל מושבותיכם — שתהיה לנו לדורות עדה שופטת אפילו לאחר חורבן לדון דיני קנסות... ושל מלקות ארבעים“, מודה שאין דיני נפשות נכללים במקרא זה וכמו שכתב בחידושי הרי"ם (חו"מ הל' דיינים א' א'). וכ"כ בפירוש הבחיי בפ' מסעי שם, לחלק שאפילו את"ל דנין בזמן הזה מלקות ושאר עונשין „אבל המשפט בדיני נפשות אין לנו“ כי „בזמן שיש כהן יש משפט בזמן שאין כהן אין משפט“ [סנהדרין גב, ב וברמב"ם פ"ד מסנהדרין הי"א], ובשם המכילתא מביא הבחיי, שאמרו עה"פ מעם מזבחי תקחנו למות [שמות כא, יד] — אם יש בית אתה ממית ואם לאו אי אתה ממית [אינו במכילתא שלפנינו אבל הוא במכילתא דרשב"י דף קכו והביאה ג"כ הרמב"ן עה"ת במדבר לה, כט והרמב"ם בס' המצוות שורש יד, ועי' מהר"ץ חיות שבת טו, א].

מכל זה נ"ל פשוט שכל העובדות שהביא הד"ר איגוס אינן לומר שדנו דיני נפשות ממש בכוח הסמיכה, אלא שדנו מצד הכוח המסור לבי"ד בכל מקום ובכל זמן להרוג אף את מי שאינו מחויב מיתה כדי לעשות סייג לתורה וכמו שפסקו הרמב"ם [בפכ"ד מסנהדרין ה"ד] והטושו"ע [חור"מ סי' ב, א] ע"פ גמ' יבמות צא וסנהדרין מו. וכעין שכתב המאירי [מכות ז, א] „כל שאין ביהמ"ק קיים אין דנין דיני נפשות בשום מקום מתורת דיני סנהדרין אלא דרך הוראת שעה או דרך גימוסי המלכות“, וברור שגם ענין ד"ג המוזכר בתשובת רב שלום גאון שלפנינו הוא מסוג זה. וכן היה ענין דיני נפשות שדנו בספרד בזמן הרא"ש ברשות המלכות [ראה שו"ת הרא"ש כלל יז, סימן ח].

אולם עדיין צריך ביאור מה שר' יוסף אבן אביתור מעיד על זקנו ש„קיים ד' מיתות באספמיא“ וכן מעיד אחימעץ על אבו אהרן, שזה מודה לכאורה על דיני נפשות כהלכתם. ונראה לי, מכיון שאמרו בגמרא בכ"מ [כתובות ל, ב, וסנהדרין לו, ב]: „אע"פ שחרב ביהמ"ק ובטלו ד' מיתות, דין ד' מיתות לא בטלו, עיי"ש, הלכך במקום שהיתה היכולת בידם היו דנין את הדיני נפשות „לעשות סייג לתורה“ באופן הדומה לד' מיתות, היינו במיתה הקרובה לאותה שהיה נענש בה אילו היה בית המקדש קיים, ומה שאמר אבן אביתור במכתבו „מה שלא יתכן בחוץ לארץ“ אולי רצונו לומר כי „דין ארבע מיתות“ באופן האמור שבי"ד מקיימים „לעשות סייג“ לא יתכן אלא לסמוכים מארץ ישראל, ומפני כבודה של א"י הנהיגו כך, שהרי אף עצם הדבר ש„אין סמיכה בחו"ל“ כדי לחלוק כבוד לא"י הוא וכמו שכתב הרא"ש [בשמים ראש סי' רמז, ועי' להלן ח"ב מדור א פ"א] הלכך אע"פ שגם בחו"ל דנין מיתה לעשות סייג אבל לא באופן הקרוב לד' מיתות. ומצאתי סמך לדברינו בתשובת מהר"ם מלובלין סי' קלח [ברוקלין תשכ"א בסוף הספר] שמפרש דברי הנימוק"י בסנהדרין „אבל לחייבו לגמרי בדין תורה לא“ שר"ל שבאותה מיתה שנתחייב בה בתורה אין כח לבי"ד בעלמא לדון כי אם לסנהדרין אבל לגרום לו מיתה לבערו מן העולם — סתם מיתה יש רשות לכל בי"ד.

[אמנם יש להעיר שאע"פ שדעת רוב הראשונים והפוסקים שלעשות סייג התירו לדון בזמן הזה אפילו דיני נפשות וכמו שהורו בפירוש הרמב"ם והטור והשו"ע הנ"ל. ולדברי הטור דנים כן „אפילו אין בדבר עדות גמורה... אלא שיש רגלים לדבר“ [ועי' ב"ח ודרישה ופרישה שם, שדנין אותו בכל בי"ד ואפילו בחו"ל] — יש חולקים וסוברים ש„במקומות שדנין דיני נפשות בחו"ל“

ב. תשובת ארץ ישראל¹

וששאלתם על עסק קנסות החובל בחבירו שמן הדין לשום שמאין ויהיו שמין חבורתו והוא משלם קנסו. ואם תמצא לומר שאין קנס בזמן הזה יעמדו אנשים הדיוטים ויזלזלו באנשים מכובדים ואומרים: אין קנס בזמן הזה².

ג. עוד מתשובות ארץ ישראל¹

... אדם שהוא חובל בחבירו ועושה בו חבורה בן [=בין] מתכוון ובין אינו מתכוון יהי נותן קניסון [=קנס].

ד. תשובת רב גטרונאי גאון¹

וששאלתם דיני קנסות וחבלות דנין בחוץ לארץ או לאו. כך ראינו שאין דיני קנסות בבבל... וכל שכן בשאר ארצות².

לא יספיק להם טעם זה של מכין ועונשין „דבי”ד אלהים בעינן” והיינו שיהיו „מומחין וסמוכין כשמעון בן שטח וחביריו” [ר”ן בחידושינו לסנהדרין מו, א]. ואעפ”כ מודים שאם יש להם רשות מטעם המלכות לדון דיני נפשות דנים, בדבר שדיני המלכות ודיני ישראל שווים לחייבו מיתה [ר”ן שם], ובברכי יוסף חו”מ סי’ ב הביא עוד שיטות הסוברים שאין דנין נפשות לעשות סייג].

וכיון שנפל יסודו של איגוס שעליו בנה את דעתו שתשובה זו קדומה היא, נ”ל להפך, שהיא מזמן מאוחר. וראיה לזה שקורא לתלמוד א”י „ירושלמי”, ודרך הגאונים הראשונים לקרותו בשם „תלמוד א”י” או „תלמוד בני המערב”. גם לא היתה דרך הגאונים הקדמונים לציין הפרק במספרו אלא בשמו וכאן אמר: „ירושלמי פ”ח דתרומות”.

ב 1 מקובץ תשובה”ג שערי צדק שער א סי’ ז, כך היא נקראת שם: „תשובת א”י”, ש. אסף בספר „תקופת הגאונים וספרותה” [עמ’ קעג] סובר שכל אלו המצויינות בשע”צ בשם: „תשובות א”י” אינן תשובות במובן המקובל אלא פסקים הלכותיים ברובם מ”ספר המעשים לבני א”י” אלא שהוסיפו מלת „וששאלתם” ליתן להן צורה של תשובות, וכן דעת י. נ. אפשטיין ב”תרביץ” [שנה א, ספר ב עמ’ 35]. אולם במקום אחר דוחה אסף דעה זו וקובע שהן תשובות קדמוניות מראשי הישיבה בא”י [עי’ הערותיו לתשובה”ג ירושלים תש”ב סי’ ל עמ’ 116]. אסף חולק שם ג”כ על דעת א. אפסטיצר [ב”מחקרים” עמ’ 48—31] שתשובות אלו הן מגאוני בבל שנשלחו לא”י, וסובר שנשלחו מא”י — או מא”י לחו”ל או ממקום למקום בא”י עצמה [ועי’ ציון הבא].

2 תשו’ זו הועתקה גם בקובץ תשובה”ג לאסף שם מכת”י [קמברידג’] עמ’ 118—117. ואסף מוכיח מכאן שדנו בזמנו של הגאון המשיב דיני קנסות בא”י אע”פ שבבבל לא היו דנין דיני קנסות בזמן הגאונים [ראה התשובות דלהלן המובאות בפנים]. אולם אם כדעתו של אסף שתשובה זו נשלחה מא”י ע”כ צ”ל שלא לחו”ל נשלחה אלא לא”י עצמה, שהרי לא יתכן שיורו גאוני א”י לבני חו”ל לדון דיני קנסות במקומם. ולדעת אפסטיצר שנשלחו מבבל לא”י, ניחה. אולם אפסטיצר מוכיח שם „שגם בא”י לא דנו דיני קנסות בחובל בזמן הגאונים”, ומתשובות המובאות להלן מוכח שלא כדבריו ולא עוד שנראה משם שהיו כופין בזמן הגאונים את המתחייב קנס בחו”ל לעלות עם התובע לא”י [עי’ להלן התשו’ מחמדה גנוזה] וכבר דחה דבריו ה. ברנשטיין ב”התקופה” כרך ד, עמ’ 33.

ג 1 תשובה”ג אסף, ירושלים תש”ב עמ’ 119.

ד 1 שערי צדק א’ סי’ ב, וכעין זה שם סי’ יט בשם רב שרירא גאון. ועי’ רא”ש ב”ק פ”ח סי’ ג בשם הרבה גאונים, שאין דנין דיני קנסות בחו”ל.

2 עי’ לעיל מדור א פ”ג סי’ ח, שבבל עדיפה משאר ארצות „שיש בה שתי ישיבות”.

ה. מ"חמדה גנוזה"¹

ושפירשתם... אין דנין דיני קנסות בבבל... ואם טוען אותו נחבל שלחחו עמי לזה שחבל בי לארץ ישראל שדנין דיני קנסות וחבלות, משלחין אותו לארץ ישראל. ואם אינו הולך עמו מנדין אותו ועושין בו דין שכך אמרו חכמים²...

ו. תשובה¹ לרב מתתיהו גאון²

ראובן שרקק בפני אשה אבל אין העדים יודעים אם נגע בה הרוק אם לא... כיון שלא הכה הרוק, בושת קל הוא. שאם הגיע בה הרוק מלקין³ ומנדין אותו בבבל, ובארץ ישראל היינו גובין ארבע מאות זוז.

1234567 ח"ח

ז. שאלה מרב חנניה גאון¹ ז"ל²

האיש שרב את אשתו ואחז בשערה ונשמט משערה בידו יש לה קנס במה שעשה לה בעלה...? תשובה... קנס יש לה... אבל היום אין אנו דנין דיני קנסות ולא מגבין בבבל... ובמקום נמי שמגבין קנסות בארץ ישראל³ קנס דא"א [=דאשת איש], הלא של בעל היא לפי שכל מה שקנתה אשה קנה בעלה. וכיון שהדבר כן מה יתרון לה בקנסה⁴.

ה 1 תשובות הגאונים, הוצ' ירושלים תרכ"ג, סי' קכ.

2 בב"ק טו ב. ועי' תוס' ורא"ש שם. כעין זה בהפרדס ד' קושטנדינה דף כד ע"ד, ועי' שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, ד' סדילקאב תקצ"ה, סי' תקנה, שכן הוא "מנהג הישיבות בחור"ל" משמע קצת שאף בזמנו דנו כן.

ו 1 הובאה באור זרוע ב"ק, סי' שעג, ובשלטי גבורים למרדכי שם רמז קה; ביש"ש שם פ"ח סי' לד. ובשינויים קלים הובאה בהפרדס ד' קושטנדינה כד, א, ובשו"ת מהר"ם מרוטנבורג, ד' פראג, סי' רצג.

2 רב מתתיהו בר רב רבי גאון פומבדיתא במשך עשר שנים [ד"א תר"כ—תר"ט].

3 עי' לעיל סי' א ציון 4 באריכות אם היו מלקין בזמן הגאונים. ונראה פשוט שמלקות האמורה כאן היינו מלקות דרבנן, מכת מרדות. וביש"ש (שם) תמה על מלקות זו. דין ד' מאות זוז קנס להרוקק מפורש במשנה ב"ק צא, א. ועי' פירוש רב האי גאון לסדר טהרות [כלים פרק כב מ"ג]: "שבתחילה מי שנתחייב מלקות היו אוסרין אותו על ספסל ומלקין אותו וכן יעשו בארץ ישראל עד עכשיו", ונ"ל שכוונתו ג"כ למכת מרדות.

ז 1 רב חנניה בר רב יהודה, גאון פומבדיתא בשנים ד"א תרצ"ח—תש"ג. אביו של רב שרירא גאון.

2 "תורתן של ראשונים" פפד"מ תרמ"ב ח"ב סי' טו; שערי צדק ש"א סי' יג; טור חשן משפט, סי' חכד.

3 מלשון זו משמע לכאורה שמקומות מקומות יש בא"י, ולא בכל מקום דנו בה דיני קנסות בזמן הגאונים, ונראה שכוונתו לומר: ובמקום נמי שמגבין קנסות, דהיינו בארץ ישראל. בטור: ואפילו במקום שגובין קנס של אשת איש.

4 השווה ל"תשובות גאוני א"י ובבל" ["חורב" כרך יב] סי' כא שם פוסק הגאון המשיב: "ואם לא קונסים אותו כמפתה חמשים סלעים שהן מאתים זוז של כסף כמשקל דגרי זהב". מזה הוכיח המו"ל ששם הגאון "רב שר שלום" כמו שהוא שם בנוסחה שלפנינו הוא טעות המעתיק וצ"ל: "רב שלום גאון", שהראשון היה גאון בבלי ובבבל לא היו גובין קנס אבל השני היה גאון ארצישראלי מ"ב"ד הגדול בירושלים" [עי' לעיל פרק זה ריש סימן א]. ואע"פ שהתשובה נשלחה לחו"ל אפשר שנשלחה תשובת ר"ש גאון לקהילה שהיה לה דיין מוסמך מא"י [עי' סי' הנ"ל ציון 4 שמוסמכי א"י דנין דיני קנסות אף בחו"ל]. אולם מש"כ המו"ל "ושם [בא"י] היו דנים

ח. מתשובות הגאונים שבספר אדם וחווה¹

... ואם מכר בהמה גסה לגוי קונסין אותו בכדי מאה בדמיו ... וכתב גאון כי זהו קנס ואין דנין אותו בחוצה לארץ.

ט. מ"אוצר הגאונים"¹

כבר נפסק הדין, שכל המבייש תלמיד חכם אפילו בדברים, קונסין אותו וגובין ממנו משקל ל"ה דינר מן הזהב ... וקבלה היא בידינו שגובין קנס זה בכל מקום בין בארץ בין בחוצה לארץ².

י. מ"תורתן של ראשונים"¹

מורדת הפסידה כתובתה בלאיתיה קיימין ולא שנא דידה ולא שנא דידה². והני מילי בארץ ישראל דאית להון רשות למיקנס, אבל בבבל דלא קנסין, אי תפיש² ואי יהב גיטא משלם כתובתא עד גמירא².

יא. תשובת¹ רב צמח גאון²

כהן דעבר וגסיב גרושה ... כהן פושע הוא ... ומתבעי לשמותיה עד דפריש מינה ... ובני ארץ ישראל קנסין ליה להאי מן מתנות. ואי הוו חיישין דאזיל לדוכתא אחרייתא ופריס ידיה, הוו קצין ליה לראש אצבעתיה וקבעין ביה מומא דלא ליפרוס ידיה. ודווקא דלא הדר ביה³.

גם דיני נפשות וכש"כ שדנו דיני קנסות — לטעמיה אזיל שכתב כן במבואו לתשובת הגאון הנ"ל בקובץ "סורא" [לעיל שם ריש ציון הנ"ל] וכבר הוכחנו למעלה באריכות [שם] שלא צדק איגוס במה שמוכיח שדנו דיני נפשות בא"י בזמן הגאונים.

ח 1 רבינו ירוחם ד' ויניציאה שי"ג נתיב יז חלק ו.

ט 1 ב"ק סי' ריד. 2 רמב"ם פ"ג מחובל ומוזק הל' ה. ו.

י 1 פפא"מ תרמ"ב, חלק ב, עמ' 16.

2 הלשון בפנים משובש, גם לא נתברר באיזו מורדת הדברים אמורים, אם במורדת מפני שמאוס עליה או שמורדת כדי לצערו, שאומרת, "בעינא ליה ומצערנא ליה", שדינם שונה [על רמב"ם הל' אישות פי"ד הל' ח-יג]. מסתבר שהמדובר במורדת לצער [כמו שנראה ממה שחילקו בפנים בין בני בבל לבני ארץ ישראל וגם ממה שאמר: "ואי יהיב גיטא" משמע שאין כופין אותו ואילו באומרת מאיס עלי כופין אותו ליתן גט על פי תקנת הגאונים כמו שכתב רמב"ם שם וכל הראשונים]. ופירושו כך: הפסידה כתובתה ואף בלאותיה הקיימין, ואין חילוק בין שהן בלאות מנכסים שהכניסה לבעלה ונתחייב באחריותן דהיינו נכסי צאן ברזל, ובין בלאות נכסי מלוג שהן נחשבות כשלה כיון שלא נתחייב הבעל באחריותן [על רמב"ם שם הל' ח והל' יג]. ובא"י, אפילו חפסה הבלאות מוציאין אותן ממנה מדין קנס, הואיל ויש להם רשות לקנוס "אבל בבבל דלא קנסין, אי תפשה [כן צ"ל ולא כמו שיש בפנים: אי תפיש] ואי יהיב גיטא משלם וכו'". מנהג א"י הוא ע"פ דין הגמרא, ושל בבל הוא מנהג שהנהיגו גאוני בבל להקל על המורדת, "כדי שלא תצאנה בנות ישראל לתרבות רעה". מנהגים אלו מוזכרים ברי"ף כתובות סד, א וברמב"ם [שם הל' יד], ועי' רא"ש כתובות פ"ה סי' לה ובהגהות אשר"י שם, ובהגהות מיימוניות בהל' אישות שם אותיות י—ל, עיי"ש, [ועי' טושו"ע אהע"ז סי' ע"ז ובנושאי כלים ובשו"ת מטה יוסף אהע"ז סי' יג] וראה א' אפטוביצר, מחקרים בספרות הגאונים, עמ' 99.

יא 1 ב"הלכות פסוקות" סי' פ"ד.

2 ארבעה גאונים היו בשם זה שנים גאוני סורא ושנים מפומבדיתא ומסתבר שזה רב צמח בר רב פלטי, גאון פומבדיתא בשנות ד"א תרל"ב—תר"ן בערך.

3 באורחות חיים ח"ב עמ' 115 ובב"י אהע"ז סי' ו הובאה תשובה זו ושם לא הוזכר "בני א"י",